

Matkalla postfordismiin?*

JOACHIM HIRSCH

ABSTRACT

On the Way
to a »Post-Fordist»
Capitalism?

Joachim Hirsch reviews the economic, social and political consequences of the current crisis of capitalist society through an analysis of the end of the age of »Fordist» capitalism as characterized by Tayloristic mass production, egalitarian mass consumption, and the »through-capitalization» of society, and the related political forms and institutions of the Keynesian state. According to Hirsch, the development of »post-Fordist» capitalism would appear to be characterized by a fundamental reorganization of work processes, a highly divided society, and an authoritarian form of a decentralized segmented corporatism. The question of future political developments and conflicts is also discussed within the context of an examination of the role of the so-called »new social movements» in the process of capitalist restructuring.

Fordismilla tarkoitetaan toisen maailmansodan jälkeistä kapitalismin historiallista muodostumaa, joka oli seurausta 1920- ja 1930-lukujen kriisistä. Sitä leimasi oleellisesti siirtyminen kulutustavaroiden teolliseen massatuotantoon ja näin aikaansaatu työvoiman uusintamisen läpikapitalisointi. Tayloristisen työorganisaation ja uuden kulutusmallin vakiintuminen aiheutti sekä pitkään jatkuneen pääoman voittojen tasaisen kohoamisen että myös palkansaajien elintason huomattavan kohoamisen. Unelma ikuisesta kasvusta ja jatkuvasta menestyksestä näytti toteutuneen.

Tuotanto- ja uusintamismuodon muutos johdi perinpohjaisiin mullistuksiin yhteiskunnan rakenteissa ja elinolosuhteissa. Seurauksena oli työehtojen lisääntyvä standardisointi ja yhdenmukaistaminen (käsityöläistaitojen tuhoutuminen ja tayloristisen »massatyöläisen» synty), kasvanut sosiaalinen liikkuvuus, perinteisten tuotantomuotojen ja elämänyhteyksien (eikä vähiten perintei-

sen työläismiljööön ja -kulttuurin) hajoaminen sekä voimistuva »yksilöityminen», jota kuvaa ihmisten eristyminen ja yksityistyminen (Anglietta 1976 ja 1978, Davis 1978, Palloix 1977, Hirsch 1980). Nämä fordistisen kasautumismuodon yhteiskunnalliset seuraukset tekivät sekä mahdollisiksi että välttämättömiksi uudet poliittiset sääntelytavat, joille on tunnusomaista modernin sosiaali- ja hyvinvointivaltion kehittyminen sekä ammatti- ja puoluejärjestöjen muuttuminen keskusjohtoisiksi ja byrokraattisiksi sekä samalla kattaviksi ja sosiaalisesti yhdenmukaistaviksi joukkointegraation koneistoiksi. Poliittisen järjestelmän ja intressien organisoimisen muuttunut rakenne oli perustana korporatiivisesti keskittyneelle poliittiselle sääntelytavalle, joka on fordismille ominaista. Se oli kapitalististen luokkavastakohtaisuuksien byrokraattisen institutionalisoinnin ja oikeudellistamisen muoto, jonka syntyä (reformistiset) sosiaalidemokraattiset (tai vastaavat) puolueet välittivät (Jessop 1983, Lipietz 1985).

»Keynesiläisen valtion» hegemonisessa rakenteessa fordistinen kasautumisstrategia kytkeytyi yhteen sitä vastaavan poliittisen sääntelytavan kanssa kiinteäksi »historialliseksi blokiksi». Se turvasi kapitalistisen menestyksen »pitkä aallon»

* Alkuperäinen artikkeli *Auf dem Wege zum Postfordismus? Die aktuelle Neuformierung des Kapitalismus und ihre politische Folgen* on julkaistu *Das Argument*-lehdessä 151/1985 s. 325–342. Sen ovat kääntäneet Juha Koivisto ja Ilkka Kujala. Käännöksen ovat tarkistaneet ja toimittaneet Kirsti Aaltonen ja Sakari Hänninen.

toista maailmansotaa seuranneina vuosikymmeninä (Mandel 1983, Altvater 1982, Lutz 1984). Yleisesti uskottiin tieteelliseen edistykseen, tekniikan mahdollisuuksiin, taloudelliseen kasvuun, valtioon, kuluttamisen avulla toteutuvaan vapautumiseen ja tasa-arvoisuuteen. Tärkeitä kansallisia ja alueellisia eroavuuksia säilyi, vaikka fordismien muodostuma levisi maailmaan USA:n imperialistisen dominanssin myötä. Kyse ei ollut ainoastaan fordismien tuotanto- ja yhteiskuntarakenteen epätasaisesta toteutumisesta vaan kehityserojen taustalla olivat myös tietyt poliittiset ja kulttuuriset erot, kuten valtion erilainen rooli USA:ssa verrattuna Euroopan maihin tai voimakkaiden sosialististen ja kommunististen puolueiden olemassaolo Etelä- ja Länsi-Euroopan maissa.

Kaikista kansallisista erityispiirteistään huolimatta fordismi, kapitalistisen yhteiskunnan erästä ajanjaksoa hallitsevana historiallisena muodostumana, on seitsemänkymmentäluvulla ajautunut ilmeisen syvään kriisiin. Sen ylläpitämä pääoman kasautumisen »pitkä aalto» on ohi. Lyhyesti sanottuna: tämä kriisi johtuu siitä, että fordismien kasautumistategian ja siihen kytkettyneen poliittisen hegemonia- ja sääntelyjärjestelmän vallitessa voittosuhte on kääntynyt laskuun usean menestyksen vuoden jälkeen. Pääoman kasautumisprosessi törmäsi tuotantoteknologisiin, yhteiskunnallisiin ja poliittisiin rajoihinsa (ks. lähemmin ao. kriisiteorioita koskevista keskusteluista Hirsch 1985b). Ratkaisu tähän rakenteelliseen kriisiin, so. pääomavoiton uusi kohoaminen ja vakiintuminen, riippuukin siitä, onnistuuko uuden kasautumisstrategian ja sitä vastaavan hegemoniarakenteen toteuttaminen. Marxin kriisiteorian perustava näkemys, jonka mukaan kapitalismin kehitys on välttämättä kriisien vaivamaa ja että voittoasteen ja näin ollen kasautumisprosessin tasapaino voidaan saavuttaa vain syvälekäyvällä ja kriisien välittämällä yhteiskuntarakenteen uudelleenstrukturoidinnalla, näyttää saavan uutta vahvistusta. Marxin teorian ei-ekonomistisen ja ei-mekaniistisen tulkinnan merkitys korostuu juuri aikana, jolloin puhe »marxismien kriisistä» ja arvorteorian vanhentuneisuudesta uhkaa muodostua tieteellis-poliittisen keskustelun itsestäänselvyydeksi. Joka tapauksessa ajankohtainen tilanne kapitalismin metropoleissa viittaa vahvasti siihen, että kapitalistisen tuotan-

totavan ylläpito edellyttää ratkaisevia muutoksia yhteiskunnan teknologisissa, sosiaalirakenteellisissa ja poliittis-ideologisissa suhteissa.

Miten ja missä muodossa nykyisestä kriisistä syntyy uusi »postfordistinen» kapitalismin muoto, ei ole helppo yksiselitteisesti ennustaa. Se riippuu maailmanlaajuisista poliittisista ja sosiaalisista kamppailuista, joiden kulku ja lopputulokset ovat avoimia eikä niitä tieteen avulla voida ennakoita. Lähtemällä fordismien kriisin syistä ja ottamalla huomioon jo nähtävissä olevat uudelleenrakentumistendenssit ja pidemmän aikavälin suunnitelmat ja ohjelmat on kuitenkin mahdollista luonnostella uuden kasaantumisstrategian ja hegemoniaalisen rakenteen *mahdolliset* peruspiirteet. Tässä suhteessa olemassa olevilla kansallisilla eroilla on suuri merkitys.

Tällä hetkellä näyttää siltä, että USA voisi — ei ainoastaan taloudellisten ja sotilaallisten voimavarojensa takia vaan myös erityisen poliittisen ja kulttuurisen rakenteensa seurauksena — esittää jälleen edelläkävijää maailmanlaajuisessa kapitalismin uudelleenrakentumisprosessissa. Toisin sanoen siirtyä »postfordismiin» voi merkitä Euroopan kapitalistisille maille (eikä yksinomaan niille) uutta »amerikkalaistumisen» aaltoa. Sen vuoksi kannattaa seurata erityisesti USA:n taloudellista, yhteiskunnallista ja poliittista kehitystä.

Tehtävänä on siis tutkia niitä olemassaolevia ja keskenään ristiriitaisia tendenssejä, jotka jäsentävät tulevaisuuden kamppailuja. Näitä tendenssejä tutkittaessa täytyy lähteä fordismien muodostuman rakenteesta ja kriisistä. Uusi kapitalistinen yhteiskuntamuodostuma pohjautuu sitä edeltävän muodostuman kriiseihin. Se ei kehity tyhjästä vaan muokkaa ja muuntaa sitä edeltävän muodostuman rakenne- ja kehityspiirteitä. Tayloristinen työnorganisaatio oli olemassa jo pitkään ennen fordismien yhteiskuntamuodostuman toteutumista. Samalla tavalla postfordistinen muodostuma toteutuu kehittämällä jo aiemmin olleita työorganisaatioita, yhteiskunnallisia ja poliittis-institutionaalisia rakenteita.

Jälkitayloristinen työorganisaatio

Pääoma vastaa tayloristisen työprosessin ja sen poliittis-institutionaalisen »ylärakenteen» kriisiin ottamalla käyttöön uuden oleellisesti mikroelek-

troniikkaan perustuvan tietojenkäsittely-, ohjaus- ja sääntelytekniikan. Tällä pyritään uuteen historialliseen rationalisointiharppaukseen ja elävän työvoiman supistamiseen. Tavoitteena ei ole »työläisetön tehdas» (Kern & Schuman 1984), vaan työprosessin uudelleenorganisointi ja pyrkimys uuden ja joustavan ihminen-kone-yhdistelmän toteuttamiseen, uuden palkkariippuvuus-hierarkian luomiseen ja ennen kaikkea työolosuhteiden systemaattiseen yksilöistämiseen. Päämääränä on työorganisaatioiden ja työprosessien uudelleenjärjestelyihin perustuva tayloristisen massatyöläisen pirstominen, tuotantoprosessin »ihmisestä johtuvien» häiriöalttiuksien vähentäminen, tuotantokoneiston käyttöasteen kohottaminen (jatkuva tuotanto) ja kollektiivisen, yhtenäisiin työolosuhteisiin perustuvan intressiorganisaation murtaminen.

Kernin ja Schumannin (1984) analyysin mukaan uusi työpolitiikka lähtee siitä, että tuotantoprosessin itsenäistäminen suhteessa elävään työhön ja elävän työn laaja syrjäyttäminen (täysautomaatio) olisi jo laajalti teknisesti mahdollista, mutta ei taloudellisesti optimaalista. Täysautomaatio olisi usein aivan liian kallis, joustamaton ja häiriöaltis ratkaisu. Elävälle työlle jäävät ainakin tärkeät valvonta-, ohjaus- sekä kunnossapitotehtävät, jotka edellyttävät korkeasti ammattikoulutettuja, laajaan tehtävähallintaan kykeneviä ja itsenäisesti työskenteleviä työntekijöitä. Heidän osaltaan tayloristinen tendenssi työn osittamiseen, yksitoikkoistamiseen ja devalifikointiin kääntyy »työn rikastumiseksi» ja »tehtäväkuvien laajenemiseksi» (Coriat 1984, Brandt 1981). Samalla tayloristisen työorganisaation herruus- ja kontrolliaspekti menettää sikäli merkitystään, että muodostuu kasvava ja selviin aineellisiin etuihin perustuva intressivastaavuus johdon ja kvalifikoituneiden ydintyöntekijöiden välille (Kern & Schumann 1984).

Tosin voidaan epäillä johtaisiko tämä tayloristisen massatyöläisen syrjäyttämiseen, kuten Kern ja Schumann näyttävät otaksuvan. Voidaan pikemminkin lähteä siitä, että myös materiaalisen tuotannon ydinaloilla vähän ammattitaitoa vaativa, yksitoikkoinen ja ulkoa määräytynyt työ säilyy vastaisuudessaakin. Uudet tietojenkäsittely-, ohjaus- ja sääntelytekniikat mahdollistavat taylorismin korkeammalla tasolla. Ne lisäävät ratkaisevasti työnantajien mahdollisuuksia orga-

nisoida työprosesseja. Ihmiset ja koneet voidaan erottaa tuotantoprosessissa sekä ajan että paikan suhteen entistä helpommin. Elävän työn panos voidaan taas suhteuttaa entistä joustavammin taloudellisiin ja työpoliittisiin laskelmiin. Tämä tekee mahdolliseksi työajan »joustot» kun samanaikaisesti siirrytään yhtäjaksoiseen tuotantoon, työn erottamiseen tuotantokoneiston sijaintipaikasta (esim. kotona tehtävän tietokone-työskentelyn avulla) sekä työpaikkojen, palkkamuodon ja työ sopimuksen radikaalin yksityistämisen (Komission 1983). Taylorismin mikroelektroninen uusorganisointi johtaa aiempia yrityksiä (esim. osittain itsehallinnolliset työryhmät) pidemmälle muovata liukuhinna työorganisaatorisesti uudelleen (ks. Coriat 1984, 49—). Kvalifikoituneiden ja suhteellisen itsenäisten ydintyöntekijöiden rinnalla voi uuden teknologian avulla muodostua *massatyöläisen uusi tyyppi*, joka ei ole keskitetty yhteen paikkaan eikä ole yhdenmuikaisten työehtojen alainen, vaan pitkälle yksilöllistynyt, toiminnoiltaan joustava ja tehtäviltään osittunut. Taylorisoitu ja vähän ammattitaitoa vaativa massatyö ei suinkaan katoa — ennen kaikkea jatkuvan halvemman työvoiman ylitarron vuoksi. »Joustavat», periferiset ja epävarmat työpaikat, osa-aika-, koti- ja repputyöt eivät ainoastaan säily vaan vieläpä lisääntyvät, vaikka työllisyys materiaalisen tuotannon ydinaloilla, hallinnossa ja palvelualoilla kokonaisuudessaan vähenee.

Tämä työprosessin uudelleenrakentuminen sisältää siis tendenssejä, jotka vaikuttavat selvästi pääoman elimellisen kokoonpanon kohoamista vastaan. Näitä ovat mm: valikoivasti toteutettu automaatio, tuotanto- ja kiertokulkuajkojen lyhentäminen esimerkiksi automatisoidulla varastohoidolla, joustava tuotannon järjestely myös sarjatuotannossa, totutuista työajoista riippumaton yhtäjaksoinen tuotannon käynnissäpito jne. Niiden tavoitteena on ratkaisevasti tehostaa materiaalista uusintamisprosessia (alentaa materiaalista uusintamistasoa) ja yhdistää tämä sellaiseen riiston uudenaikaiseen tehostamiseen, joka ylittää tayloristisen työläisen vaikutusmahdollisuudet. Työprosessin kapitalistisen kontrollin palauttamisen strategiana on kollektiivisten hintasopimusten korvaaminen äärimmäisen joustavilla, ja ositetuilla henkilökohtaisilla työ sopimuksilla, järjestelmällinen työsuojelusäännösten purkaminen

sekä sosiaalisen turvallisuuden vähentäminen ja sosiaalisten riskien privatisointi. (Mielenkiintoinen tässä suhteessa on hahmotelma, jonka Baden-Württembergiläinen komissio »Zukunftsperpektiven gesellschaftlicher Entwicklungen« on luonut, Komission 1983, vrt. myös Coriat 1984). Tämä »mikroelektroniseen vallankumoukseen» tukeutuva yksilöllistävää hajoittamisstrategia ja siihen liittyvä tayloristisen massatyöläisen pirstominen pyrkii riistämään ammattijärjestöiltä niiden perustan työpaikoilla. Lisäksi ammattijärjestöt ovat joutuneet yhä pahempaan umpikujaan, koska ne eivät ole laatineet uskottavaa vaihtoehtoa maailmanmarkkinaorientoituneelle pääoman modernisointistrategialle (ts. ollaan valmiita hyväksymään tämä strategia yhteiskunnallisilta seuruksiltaan hieman lievennytyssä muodossa).

Hyperteollistaminen

Kapitalistisen kasautumis- ja hegemoniarakenteen järjestäminen uudeksi muodostelmaksi edellyttää sellaisen tuotantoteknologian kehittämistä, joka voisi ylläpitää uutta kasvusykliä. Jos tayloristista tuotanto-organisaatiota vastasivat auto, jääkaappi sekä pesukone, niin uusi elektroninen informaatio- ja kommunikaatiotekniikka sekä molekyyli- ja geeniteknologia voivat muodostaa perustan yhtä hyvin muuttuneille työprosesseille, kuin niitä vastaavalle uudelle kulutusmallille.

Vaikka molekyyli- ja geeniteknologian tuotanto- ja hyväksikäyttömahdollisuuksista voi vain spekuloida, niin »mikroelektronisen vallankumouksen» seuraukset ovat jo paremmin nähtävissä. Se merkitsee sekä laajuudeltaan että laadultaan uutta läpikapitalisointia ainakin sellaisilla uusintamisalueilla, joilla se on teknisesti mahdollista. Vastoin laajalle levinnyttä väitettä kapitalismin kehittämisestä »myöshäisteolliseksi palvelusyhteiskunnaksi», oli jo fordistiselle vaiheelle tunnusomaista henkilökohtaisten palvelujen korvautuminen teollisesti tuotetuilla kulutustavaroilla (kotitalouskoneet, valmis- ja tee-se-itse-tuotteet jne). Palveluammattien tilastollinen kasvu perustui olennaisesti valtiollisen ja yrittäjäsektorin hallinto- ja palvelutehtävien lisääntymiseen samaan aikaan kun välittömän kulutuksen alueella kehittyi teollisiin massatuotteisiin perustuva »itsepalveluyhteiskunta» (Gereshuny 1981). Nyt näyttää siltä, että kasaantumisen seuraava aalto

voi olla seurausta niin valtiollisella, yritystoiminnan kuin yksityisen kulutuksen alueella toteutuvasta palvelusten teollistamisen aallosta. Palvelusten rationalisointi, joka perustuu elävän työn korvaamiseen (mikroelektronisella) koneistolla, voi muodostua *hyperteollistamisen* ratkaisevaksi perustaksi (Attali 1978, 131; Davis 1978, 242). Video sekä satelliitti- ja kaapeli-TV moninkertaistavat yksilöllisesti vastaanotettavissa olevan informaatio- ja ajanviroteohjelmien runsauden. BTX-järjestelmä korvaa käynnit kirjastossa, ostoksilla, pankissa ja virastossa. Kasvavat lääketieteellisten mittaus- ja tarkkailuvälineiden markkinat samoin kuin peli- ja opetuslaitteiden yksityiskäyttö yleistyvät (Attali 1981b). Kotitietokone mahdollistaa automatisoidun kotitalouden kirjanpidon sekä esim. ruokavalioiden ja ajankäytön suunnittelun.

Tietokone- ja kommunikaatioteknologiaan perustuvan »itsepalvelu-» ja »itsevalvontayhteiskunnan» toteutuminen (Attali 1979, Gereshuny 1981) on siis täysin realistinen perspektiivi samoin kuin yhteiskunta, jossa luonnon hallinta tapahtuu mikrobiologisten ja geeniteknologisten sovelutusten avulla. Tämän rinnalla nykyiset ekologiaongelmat voivat vielä jonain päivänä näyttää harmittomilta. Kommunikaatio- ja tietojenkäsittelytekniikan täydellistyminen ja laajeneminen mahdollistavat tulevaisuudenkuvan byrokraatiaan, yhteiskunnallisiin suurorganisaatioihin, yrityksiin ja kotitalouksiin sijoitettujen tiedostojen ja valvontalaitteistojen monimutkaisesta yhteydestä. Tähän verrattuna fordistinen »turvavaltio» vaikuttaa jokseenkin vanhanaikaiselta.

Hyperteollistumisen postfordistinen muoto ilmentää perusteellisesti muuttunutta yhteiskunnallistumisyhteyttä. Uuden tuotantoteknologian aikaansaaman yhteiskunnan lohkokoutumisen, individualisoinnin ja eriytymisen tendenssi voi laajeta muuttuneiden kulutustottumusten ja käyttäytymismallien avulla saumattomasti yksityis- ja vapaa-ajan alueille: videot massaturismin tilalle, maksulliset TV-kanavat elokuvien ja teatterin tilalle, näyttöpäätetekonferenssit seurallisen yhdessäolon tilalle. Yhteiskunnan muuttuminen eriytyneiden, teknologisesti »normalisoitujen» ja luonteeltaan »narsististen» kuluttajaolioiden koelmaksi on täysin sopusoinnussa uuden, mikroelektronikkaan nojautuvan kasautumis- ja arvonalisäysstrategian kanssa.

Ei pidä kuitenkaan unohtaa sitä vastarintaa, jonka kuvatonlainen kehitys saisi aikaan. Ilmeisesti uusi teknologia kohtaa yritysten lisäksi huomattavan »hyväksymisongelman» myös yksityisen kulutuksen alueella. Tästä esimerkkinä ovat ne vaikeudet, joihin kaapeliverkkojen rakentaminen törmäsi Liittotasavallassa. »Valvontavaltion» täydellistämisen aiheuttama ärtymys ilmenee monella eri tavalla. Fordistisen yhteiskunnallistumismallin tuottamat subjektiivisen vastarinnan muodot voivat edelleen laajentua. Niiden rinnalla on olemassa perustavanlaatuisen taloudellinen ristiriita. Se on seurausta siitä, että hyper-teollistumisen tuottamat uudet laitteet ja tuotteet pitäisi ostaa alenevilla kokonaisreaalituloilla. Jos arkipäiväiset ja standardoidut massakulutushyödykkeet pystytään valmistamaan vielä nykyistä halvemmalla, ja jos vallitsevat kulutustottumukset muuttuvat radikaalisti, niin periaatteessa ei ole mahdotonta, että todellakin asetetaan esim. video lomamatkan tilalle, terapeuttiset valvontaja tarkastuskojeet lääketieteellisen hoidon tilalle tai sosiaalisten suhteiden rappio kompensoidaan videopeleillä tai psyykenlääkkeillä. Kysymys on epäilemättä siitä, missä määrin hyväksyttäisiin tällaiseen kehitykseen yhdistyneet »elintason» loukkaukset. Lyhyesti: uuden kasautumissyklin edellyttämä teknologia on jo olemassa tai kehitteillä, mutta syklin yhteiskunnalliset ja taloudelliset toteutumismahdollisuudet ovat yhä avoimia.

Yhteiskunnan dualisoituminen ja segmentoituminen

Työprosessin »jälkitayloristisiin» muutoksiin kytkettyvä rationalisoinnin aalto aiheuttaa yhteiskunnan kaksinkertaisen jakautumisen, sekä materiaalisissa tuotannossa että hallinto- ja palvelusektoreilla. Maailmanmarkkinoille levittäytyneiden »modernien» teollisuus-, finanssi- ja palvelusektorien sisällä syvenee »vakaiden» ja »epävakaiden» palkkatyöläisten välinen jako. Ensimmäinut ovat ammattikoulutettuja ja ne työskentelevät korkeastipalkatuissa ja suhteellisen turvatuissa oloissa. Jälkimmäiset puolestaan tekevät yksinkertaisia, juoksevia ja epävarmoja töitä. Näitä ovat vailla kiinteää suhdetta työyhteisöön olevat osa-aikatyöt, ns. repputyöt tai uutuutena muodollisesti taloudellisesti itsenäiset

kvasipalkkatyön muodot (Gorz 1983 ja 1984; vrt. myös *Wirtschaftwoche* 38/1984, 142—). Samanaikaisesti voidaan odottaa työttömyyden lisääntyvän, joka voi puolestaan johtaa marginalisoituneen tuotanto- ja palvelusektorin kehittymiseen.

Marginaalinen (tai kauniimmin ilmaistuna epävirallinen) sektori pienine tuotanto-, käsityö- ja pienkaupparyityksineen ja lukuisine »vaihtoehtoisten» palvelusten tarjoajineen (kasvatus-, opetus-, terapia- ja sosiaalipalvelut, kuppilat, musiikki- ja teatteriryhmät) niin sanoaksemme täyttää ne aukot, jotka hyper-teollistumisen maailmanmarkkinoista riippuvainen prosessi luo tai jättää täyttämättä. Tuotantoprosessien sekä valtion ja yrityshallinnon tietokoneisiin perustuvan rationalisoinnin ja tähän liittyvien henkilökoh- taisten palvelusten vastapainona kehittyi syrjässä oleva tuotanto- ja palvelusektori, jossa työt ovat yleensä epävarmoja, huonosti palkattuja, vähän ammattitaitoa edellyttäviä ja joissa sosiaaliturva on puutteellinen (Gorz 1984). USA:ssa on jo syntynyt tältä kannalta mielenkiintoisia uusia »ammatteja» kuten esimerkiksi »line stander» (henkilö, joka jonottaa puolestasi) ja »bike messenger» (polkupyörälähetäjä). Myös polkupyörärikshat ovat tulossa uudelleen muotiin.

Toisarvoistunut palkkatyö ydinsektorilla ja periferinen »yrittäjäkunta» epävirallisella tuotanto- ja palvelusektorilla ovat osoitus monimutkaisesta kahtiajakautumis- ja lohkoutumistendenssistä. Tämä tendenssi esiintyy tosin jo fordistisessa vaiheessa (ks. keskustelua »Saksan mallista», erit. Esser & al. 1980), mutta nyt se on ratkaisevasti syventynyt ja laajentunut. Yhteiskunnan »post-fordistinen» kerrostuminen sisältää uuden »luokkajakautumisen» ainesosia, jotka liittyvät ydin- ja periferisen sektorin erottamiseen. Pienentyvä, tuottavuutta ja suoritusetiikkaa kannattava työläiseliitti ylläpitää tai ainakin sietää palvelusten, käsityötuotteiden ja varsinaista tuotantoa harjoittavien pienten yritysten kirjoa. Toisin sanoen: entistä paremmin ansaitseva eliitti voi ostaa entistä enemmän työntensivisiä ja entistä huonommin palkattuja palveluja tuotannosta syrjään syytetyltä väestöltä (Gorz 1984, 19).

Lopputuloksena ei kuitenkaan välttämättä ole työttömien armeijan tai epävirallisella sektorilla toimivien jyrkkä poliittis-sosiaalinen syrjintä (»eteläafrikkalaistaminen»). Marginalisoitu sek-

tori pysyy myös — sekä poliittisista, että sosiaalilista syistä — »sosiaalivaltion» sääntelemänä, valvomana ja taloudellisesti tukemana. Keinoja ovat esim. pientuotannon eri tukimuodot, työttömyyden ainakin tilapäisesti katkaiseva koulutusjärjestelmä sekä (vähenevät) työttömyysavustukset. Taustalla on myös välttämättömyys säilyttää marginalisoituneet yhteiskunnalliset ryhmät teollisesti valmistettujen massatuotteiden kulluttajina ja näin osasena postfordistista kulutusmallia. Massakulutuksen rakenne tosin muuttuu: sillä on taipumus jakautua halpoihin arkipäiväisiin massatavaroihin ja ylellisyystavaroihin yhteiskunnallisen dualisoitumis- ja jakautumisprosessin mukaisesti (vrt. *Wirtschaftswoche* nr 5 1984; 10—; Gorz 1983, 59; Gartner & Riesman 1978, 70).

Nykyään yhteiskunnallinen työ näyttää »perheenemännöityvän» (von Werlhof 1984; Gorz 1984; Westphal-Georgi 1982). Teollisella ydinsektorilla säilyvät vähän ammattitaitoa vaativat, epävarmat ja huonosti palkatut osa-aika-, kausi- ja kotityöt, siis ns. »naiselliset» työt, vaikka ydinalojen keskeisten töiden ammattitaitovaatimukset kohoavat ja niiden asema tulee turvatummaksi. Palkkatyö turvaa samanaikaisesti kokonaisyhteiskunnallisesti pienenevän osan materiaalisesta uusintamistasosta. Fordistisen palkkatyösuhteen yleistymisen ja sen myötä tapahtuvan uusintamisalueen läpikapitalisoitumisen vastapainoksi voi näin kehittyä »toimeentulotyön» muotojen joukkomittainen laajeneminen. Uusi »itsenäisyys», riiston ylimitoittaminen epävirallisella sektorilla ja kotona tehtävien »omien töiden» lisääntyminen liittyvät hyperteollistuneen itsepalvelu- ja itsevalvontayhteiskunnan kehittämiseen.

Arvonlisäysprosessin osalta yhteiskunnan tehokas hierarkisoituminen, jakautuminen ja dualisoituminen merkitsevät sitä, että kasvava epätasa-arvoistuminen yhdistyy materiaalisuusintamistason laskuun. Samanaikaisesti olisi tarjolla moninaisesti eriytynyt, pääosin ylikvalifikoitunut ja liikuteltavissa oleva »reserviarmeija» toissijaisten ja tilapäisten töiden tekemiseen. Marginalisoitunut ja materiaalisesti niukasti uusinnettava »epävirallinen» sektori voi ottaa hoitaakseen »hyperteollistumisen» kesannolle jättämät kulutus- ja palvelutarpeet aina rehupuo- deista bioenergiisiin ja omaehtoiisiin työpajoihin. Näin jakautunut yhteiskunta pysyy koossa »so-

siaalivaltiollisen» ja poliittis-repressiivisen sääntelyn ja valvonnan avulla. Tämä merkitsee pitkälle menevää yhteiskunnallista (ja myös alueellista) heterogenisoitumista kapitalistisissa *metropoleissa*. Niinpä imperialistinen pohjois—etelä-vastakkainasettelu uusinnetaan kapitalistisissa keskuksissa itsessään. »Fordistinen» tulevaisuudenkuva pitkälle kehittyneiden kapitalististen yhteiskuntien muuttumisesta turvatuiksi idylleiksi on osoittautunut utopiaksi. Hyvänä esimerkkinä tästä on tilanne, jossa New Yorkissa on »sweat-shop'eja» kolmannen maailman työehdoilla ja samanaikaisesti amerikkalaiset High-Tech-yhtiöt kehittyvät tietokoneohjelmiseen Etelä-Koreassa, Intiassa, Pakistanissa tai Kiinan kansantasavallassa, missä ammattinsa osaavat tiedemiehet ja insinöörit ovat halvempia (vrt. *Wirtschaftswoche* nr. 38/1984, 6). Mikroelektronikalla on käytännössä taipumus poistaa kolmannen maailman aiemmin tarjoama palkkaetu ja samalla luoda halvan työvoiman tafjontaa metropoleissa (vrt. *Wirtschaftswoche* nr. 37/1984, 36—).

Edellä on esitetty niitä ristiriitoja ja konflikteja, joihin yhteiskunnan jakautumisstrategiat törmäävät. Toisaalta ne voivat olla perusta postfordistista muodostumaa vastaavalle hegemoniarakenteelle, joka tukeutuu »segmentoituun korporativismiin». Samanaikaisesti osa taloudellisesti ja sosiaalisesti marginalisoituneesta sektorista muodostaa ainakin Saksan liittotasavallassa myös maaperän vaihtoehtoisille liikkeille ja kulttuurille. Ne muodostavat toimivan poliittisen oppositiovoiman ainakin niin kauan kuin ne — kuten ekologia- ja naisliike — säilyttävät yhteytensä yhteiskunnan ytimeen, eivätkä ole radikaalisti ghettoistettavissa, mutta säilyttävät silti suhteellisen poliittis-kulttuurisen autonomiansa. Menestyksellinen dualisoitumisen strategia voi tosin nojautua vain vahvaan »objektiiviseen» taloudellisyhteiskunnalliseen jakautumisprosessiin, mutta onnistuakseen todella, sen olisi kyettävä joko kiihdyttämään »vaihtoehtoiset» kulttuurit tai sitomaan ne poliittis-ideologisesti uuteen hegemoniarakenteeseen.

Uusi pääoma- ja toimialarakenne: valtablokkien uudelleen ryhmittäminen

Postfordistisella kasaantumismallilla ei ole vain

taipumus johtaa palkkatyöläisen lisääntyvään segmentoitumiseen ja jakautumiseen vaan se sisältää myös kapitalistisen toimiala- ja yritysraakenteen muutoksen. Ts. kapitalistisen muodostuman uudelleenorganisoiduminen ei jätä koskemattomaksi myöskään pääomafraktioitunutta valtaryhmittymää (vrt. Poulanzas 1973 ja 1978). Maailmanmarkkinakilpailun paine on jo kyseenalaistanut kokonaisten toimialojen (teräs-laivanrakennus-, tekstiili- ja kelloteollisuus) henkiinjäämisen. Se pakottaa myös konsernit ylittämään entistä useammin perinteiset toimialat ja ottamaan käyttöön »vieraita» teknologioita. Tästä esimerkkinä on nimekkäiden teräs- ja koneenrakennusteollisuusyritysten (Hoesch, Thyssen, Mannesmann, Krupp) tunkeutuminen elektroniseen tietojenkäsittely- ja ohjaustekniikkateollisuuteen (vrt. Wirtschaftswoche nr. 39/1984, 210—). Toinen esimerkki on suurten tietokoneuuttajien lisääntyvä osuus koneenrakennus- ja tuotantotekniikassa (vrt. Wirtschaftswoche nr. 36/1984, 98—).

Kun näin uusia toimialaryhmitä ja kilpailuaselmia kehittyi hämmästyttävällä nopeudella, niin vastaavasti uusi teknologia vaikuttaa myös kapitalististen yritysten organisaatorakenteeseen ja yrityskokoon. »Yksinkertaistuneet, halventuneet ja helposti tuotettavissa olevat ohjaus- ja sääntelykeinot sallivat mm. yhdessä bioteknologisen edistyksen kanssa siirtymisen raskasliikkeisestä suurteknologiasta pienempiin ja joustavampiin yrityskokonaisuuksiin» (Kommission 1983, 171). Ts. »jähmettyneiden suurorganisaatioiden» keskitetty järjestäytymismalli on asetettu kyseenalaiseksi (Kommission 1983, 171).

Tämä ei todennäköisesti johda keskittymis- ja monopolisoitumisasteen laskuun, vaan aivan päinvastaiseen kehitykseen. Odotettavissa on pitkälle keskittyneen taloudellisen ja rahoituksellisen yhteenkietoutumisen pohjalta toteutuva organisatorinen ja teknologinen hajauttaminen. »Economics of large scale'n» rajat yritysorganisaatiossa eivät madalla pelkäästään uuden teknologian käyttönoton avulla. Tämä ilmenee ennen muuta siinä, että olemassaolevat, usein monopolisesti toimivat (ja osin valtiokoneiston kanssa yhteenkietoutuneet) suuryritysten organisaatiot ovat osoittautuneet liian jäykiksi ja raskasliikkei-

siksi taatakseen maailmanmarkkina-aseman säilymisen kannalta tarpeellisen innovaatioopeuden.

Tähän kehitykseen reagoidaan organisatorisilla hajauttamisstrategioilla (uusien teknisten yksiköiden perustaminen tai vanhojen hajoittaminen jne.), valtion tuella innovatiivisille pien- ja keskisuurille yrityksille sekä perustamalla neuvontakeskuksia ja »teknologiapuistoja». Liittotasavallan eri osavaltioiden välillä käydäänkin lähes naurettavia piirteitä saanutta kilpailua saksalaisen »piilaakson» perustamisesta (ks. Wirtschaftswoche nr. 9/1984, 25). Samoin perustetaan teollisuus- ja finassimonopoliin valvomia sijoitusyhtiöitä.

Viime aikoina talouspoliittisen kiinnostuksen kohteeksi noussut pien- ja keskisuuri yrittäjäkunta esittää — kun ideologis-propagandistinen aspekti jätetään huomiotta — olemassa olevassa taloudellisessa uudelleenrakenteistumisprosessissa kaksinaista roolia. Toisaalta on kyse »syrjäytymisen säätelyn» muodosta, ts. pienten itsellisten ja periferisten työpaikkojen luomisesta ja vakiinnuttamisesta nimen omaan »epäviralliselle» sektorille valtion tukitoimien avulla. Toisaalta uudella keskiryhmiin kohdistetulla politiikalla pyritään edistämään High-Tech'iä, desentralisointua, joustavaa ja markkinaläheistä innovaatio-kykyä, joka voisi kohdata kehittämistyöhön ja markkinointiin liittyvät riskit, ja joka tarpeen mukaan olisi suuryhtiöiden hyödynnettävissä. Finanssipääoman johtavat suuryritykset, pankit ja vakuutuslaitokset näyttävät tässä kapitalistisessa uudelleenjärjestelyssä tärkeää roolia ja samalla takaavat sen, ettei elinvoimaistunut pienyrittäjäkunta irtoa isompiensa helmasta.

Odotettavissa siis on, että uuteen postfordistiseen kasaantumismalliin liittyy huomattava muutos sekä yhtiöiden organisaatio- ja toimialarakenteessa että niiden välisissä kilpailuolosuhteissa ja ryhmittymisissä. Yhteistyö- ja kilpailusuhteiden muutos vaikuttaa myös yrittäjäkunnan perinteisten etujärjestöjen rakenteeseen, etenkin toimialapohjaisesti järjestäytyneisiin keskusliittoihin. Joka tapauksessa pidemmällä aikavälillä on odotettavissa kapitalististen valtaryhmittymien sisäisten valta- ja riippuvuussuhteiden ratkaiseva uudelleenryhmittyminen ja sitä vastaava etujärjestöjen rakenteen muutos.

Autoritaarinen etatismi ja segmentoitu korporatismi

Miten luoda sellainen postfordistista kasautumis- ja yhteiskuntamallia vastaava poliittis-ideologinen hegemoniarakenne, joka kykenisi tiivistämään tämän muodostuman yhtenäiseksi »historialliseksi blokiksi», tasapainottamaan sen ristiriitoja ja lujittamaan postfordismin taloudellisyhteiskunnallisia kehitystendenssejä? Millainen poliittinen järjestelmä seuraa keynesiläistä valtiota, joka perustui täystyöllisyyteen, kasvavaan aineelliseen hyvinvointiin, vahvaan ammattiyhdistysliikkeeseen, kehittyneeseen sosiaaliturvajärjestelmään sekä olennaisesti sosiaalidemokraattisten puolueiden kautta välittyneeseen poliittiseen hallitsemistapaan? Postfordistisen valtion täytyy reagoida fordismin kriisistä nouseviin uusiin, hajautumista ja pirstoutumista tuottaviin taloudellisiin ja poliittisiin rakenteisiin kehittämällä sellaisia poliittisia sääntelymuotoja, jotka mahdollistavat uuden kasautumismallin ja edistävät sen kehitystä.

Lähtökohtana voi pitää, ettei postfordistinen ja jälkikeynesiläinen valtio — vastoin uusliberaalia ideologiaa — tule olemaan heikko, supistuva ja »markkinavoimille» rajoittamattoman pelitilan antava valtio. Kyse on päinvastoin vahvasta, yhteiskunnallista intressipluralismia vastaan itsenäistyneestä, monella lailla väliin tulevasta, sekä sisäisiä että ulkoisia vihollisia vastaan vahvasti varustautuneesta valtiosta. Tämä johtuu maailmanlaajuisen kansallisvaltiojärjestelmän tilanteesta, jota luonnehtivat sekä sisäiset että ulkoiset murtumat ja konfliktit, lisääntyvä ja yhä enemmän myös sotilaallisin keinoin käyty kamppailu raaka-ainelähteistä ja taloudellisista vaikutusalueista sekä kuohuvat yhteiskunnalliset ristiriidat ja jännitteet kapitalistisissa metropoleissa. Lisäksi maailmanmarkkinoille ja tuotannon kansainvälistymiseen pyrkivä politiikka herättää eri maissa sisäpoliittisesti lisääntyvää vastarintaa. Maailmanmarkkinoiden paine, pääoman kansainvälistymisen takia kapeneva poliittinen liikumatila sekä niin sisäiset kuin ulkoiset konfliktimahdollisuudet houkuttelevat autoritäärisen populismin (Poulanzas 1978, 185—). Jälkikeynesiläistä kapitalismia ei luonnehdi liberaalin mallin toteutuminen vaan voimistunut, joskin muodoltaan muuttunut läpivaltiollistuminen ja

siihen liittyvien interventio-, valvonta- ja kontrollikoneistojen kasvu. Tietenkin uusi kapitalistinen kasautumismalli edellyttää myös »lisää markkinoita», mikä tarkoittaa ennen kaikkea sosiaaliturvan ja palkkatyöläisten intressiedustuksen purkamista. Kansallisvaltioissa nämä »markkinat» ilmenevät yhä enemmän poliittisesti asettuina ohjausmekanismeina.

Postfordistisen valtion perusta muodostuisi siis pitkälle lohkoutuneesta ja jakautuneesta yhteiskunnasta. Työväenluokan jakautumisilla on taipumus nakertaa tendenssiomaisesti reformististen sosiaalidemokraattisten puolueiden äänestäjäpohjaa (Buci-Glucksman & Thernborn 1982, 264—). Ammattiyhdistyksiä uhkaa samanaikaisesti vaara, että ne vajoavat lopulta vain »säätymäisiksi» ydinalojen etuoikeutettujen työntekijöiden etujärjestöiksi (Rosavallon 1982, 72—, Esser & Hirsch 1985). Sen mukana romahtavat keynesiläisen valtion sekä siihen liittyvän, keskitetyn, (luokka)etuja organisoivan ja valtiolliseen korporativismiin perustuvan sääntelymallin kaksi tärkeää tukipilaria. Näkyvässä on sen sijaan merkkejä uudenlaisen keskittämättömän ja segmentoidun yhteiskunnallisen korporativismin synnystä. Erilaisten ja keskenään kilpailevien ammatti-, status- ja intressiryhmien korporatistiset solut sovittuvat toisiinsa tässä tilanteessa, jossa »sosiaalisten voimien keskinäissuhde ei ole enää rakenteellinen» (Rosavallon 1982, 74).

Tämän segmentoitua korporatismia sääntelevän ja tasapainottavan poliittisen järjestelmän täytyy olennaisesti erota keynesiläis-fordilaisesta valtiosta (vrt. tarkemmin Esser ja Hirsch 1984). Valtiollisten alistus- ja valvontakoneistojen edelleenkehittäminen ja sen informaatioteknologian täydellistäminen tulevat erityisen tärkeiksi. Samanaikaisesti sosiaalivaltiota »remontoidaan». Sen tehtävänä on edelleenkin ylläpitää, syventää ja byrokraattisesti hallita yhteiskunnan jakautumista. Kyse ei itse asiassa ole sosiaalivaltiollisen järjestelmän suoranaista »purkamista», vaan sen hajoittamis-, integroimis- ja valvontavalmiuksien kehittämisestä supistamalla samanaikaisesti julkisia palveluja. Tähän kehitykseen liittyy valikoivia yksityistämisstrategioita parempiosaisten hyväksi (roskienkuljetuksesta ja yksityisvakuutuksista aina yksityisiin yliopistoihin) sekä syrjäytettyjen ohjaaminen »itseapuun» aineellisesti niukoin, mutta kontrolloivoin keinoin.

Lisäksi asiaan kuuluvat ideologis-poliittisia tarkoituksia varten perustetut »sääntelemättömät», esim. yksityisoikeudelliset, säätöt tai muuten valvonnasta vapautetut rahastot, niukan ja harkinnanvaraisen sosiaalivun merkityksen kasvu suhteessa institutionalisoituihin sosiaalivakuutusjärjestelmiin esim. työttömyyskorvausten kohdalla sekä viimeisenä mutta ei vähäisimpänä koulutusjärjestelmän uudelleenstratifiointi (»eliittien edistäminen»).

Sosiaalivaltion koneiston lohkoaminen toisaalta etuoikeutettuihin ja oikeudellisesti turvattuihin sektoreihin ja toisaalta tarveharkintaiseen »köyhyyden sääntelyyn» on nähtävissä jo tänään (Valguenza 1982). Niinpä »hajauttaminen», »oma-aloitteisuus» ja »itse-apu» tulevat näyttämään kahta roolia: ne ovat toisaalta elinehto niille, joilla ei ole muuta vaihtoehtoa, koska he ovat pudonneet harventuneen »sosiaaliturvan verkon» läpi. Toisaalta ne ovat etuoikeutettuja muotoja niille, joilla on rahaa maksaa. »Turvavaltion» postfordistinen muoto tulee siis olemaan kovempi ja valikoivampi. Tämä ei tosin merkitse sitä, että jakaantumisen- ja rajaamisprosessista olisi huolehdittava valtiollisesti. Epäsolidaarisuus ja epäpoliittisuus lisääntyvät itsestään kriisin ja uuden kasautumisstrategian vaikutuksesta. Poliittisesti kyse on sellaisen sääntelykoneiston rakentamisesta, joka mahdollistaa kuvatuunlaiseen kehitykseen ja tukee sitä myös ideologisesti.

Samanlainen kehitys ilmenee myös puoluejärjestelmän tasolla. Näyttää siltä, että johtavat joukkopuolueet ovat muuttumassa kattavista, organisoituja etuja kanavoivista ja yhdistävistä sekä pluralistisia jakokompromisseja välittävistä »kansanpuolueista» paljon byrokraattisemmiksi, keskitetyimmiksi ja valtiollisemmiksi poliittikakoneiksi. Niiden keskeisenä tehtävänä on pitkälle jakaantuneen ja lohkoontuneen korporatismiin leimaaman yhteiskunnan diskursiivis-ideologinen yhdenmukaistaminen pelitilan kave- tessa aineellisten myönnytysten osalta. Tämä edellyttää puoluekoneistojen rakentamista informaatioteknisesti tehokkaiksi ja kaupallisia markkinointistrategioita käyttäviksi PR-organisaatioiksi, jotka kykenevät kehittämään materiaaliset eturistiriidat ohittavan ja monimutkaisen yhteiskunnallisen jakaantumisen yhdistävän autoritaaris-populistisen puhumon. Saksan Liittota-

savallassa CDU on — ja tämä on myös sen hallitsemiskyvyn olennainen perusta — edennyt kehityksessä pisimmälle. Se ei ole enää perinteinen konservatiivinen puolue (vrt. Esser & Hirsch 1984, Westbrook 1983, Dubiel 1983, Hall 1982).

Uuden ideologisen puhumon ääriä ovat hahmottumassa: perinteiset »keynesiläiset» arvot kuten edistys, tasa-arvoisuus, solidaarisuus, kollektiivinen hyvinvointi ja aineellinen turvallisuus eivät ole myötätulessa. Niiden sijaan suoritus, menestys, nokkeluus, yksityistyminen, perhe, uhrautuminen ja moraali ovat jälleen arvossa. Yhä enemmän jakautuvalla, kilpaileviin statusryhmiin, »eliitteihin» ja ulkoistettuihin alueisiin hajoavalle yhteiskunnalle on tarjolla joukko vastaavia maailmankuvia: niissä kohdataan ristiriitainen sekoitus individualistista suorituseetosta ja autoritaarisesta turvallisuuden tarvetta, väkivaltaisuutta ja epämääräistä ahdistusta, kollektiivista aggressiivisuutta ja yksityistynyttä luopumista, pseudoliberalismia ja väljähtynyttä moraaliala, yksinelämiskulttuuria ja perheidyttä.

Nationalismista on jälleen tulossa käyttökelpoinen korvike yhteiskunnan kadonneelle, aineellisille eduille perustuvalla konsensuksella. Syvenevää jakautumista täytyy peitellä uusvanhoilla viholliskuvilla. Näitä ovat: ulkomaalaiset, vaihtoehtotyypit, sosiaalipummit ja sopeutumattomat, kommunistit, pasifistit, venäläiset ja ilman muuta taas kerran amerikkalaiset.

Kehityksen logiikka viittaa syväälle käyvään muutokseen »politiikan» ja »talouden» sekä »valtion» ja »yhteiskunnan» suhteissa. Kehitys voi johtaa politiikan »epävirallistumiseen», ts. kollektiivisten instituutioiden ja etujärjestöjen merkityksen vähenemiseen, »byrokratian purkamiseen» ja oikeudellisesti säädellyin alueen pienenemiseen» samoin kuin yhteiskunnallisten konfliktien autoritaaris-populistiseen epäpoliittisuuteen. Tämä ei merkitse, että ideologisessa puhunnassa voidaan unohtaa aineelliset edut, mutta jakautuneessa ja »epävirallistuneessa» yhteiskunnassa niitä voidaan ideologis-poliittisesti muokata, purkaa ja yhdistellä uudelleen. Ne voidaan asettaa toisiaan vastaan siten, että ne saadaan sopeutumaan uuteen hegemoniseen rakenteeseen.

Antikapitalistinen politiikka kriisissä?

On vielä auki, miten voimallisesti yllä esitetyt ten-

denssit toteutuvat, mutta mitään realistista vaihtoehtoa kapitalismin uudelleenstrukturoitumiselle nykyään tuskin on olemassa. Käytännössä kysymys on siitä, miten kovia ja raakoja piirteitä postfordismi saa, onko oppositiovoimilla mahdollisuuksia selviytyä vai hajoavatko, demoralisoituvatko ja kutistuvatko ne käytännössä merkityksettömäksi kuten esim. on jo käynyt tämän päivän USA:ssa. Maailmanmarkkinoista Liittotasavallan tavoin riippuvien maiden yhteiskuntapoliittinen pelivara on hyvin pieni. Kestävää ja realistista poliittista vaihtoehtoa kapitalistiselle postfordismille ei ole vielä näkyvissä. Tavanomaiset sosialismikäsitteet on historiallisesti epäilyksenalaistettu ja poliittisesti ne on pelattu ulos. Perinteinen työväenliike on samoin aikoja sitten jäänyt kapitalismin fordistisen uudelleenjärjestelyn uhriksi. Fordismin ajan reformistiset järjestöt, sosialidemokratia ja ammattiyhdistysliike häilyvät yhteiskunnallisen status quon avuttoman puolustamisen ja passiivisen meneillään olevan kapitalismin uudelleenstrukturointiin sopeutumisen välillä.

Jäljelle jäävät uudet yhteiskunnalliset liikkeet, joissa voi todennäköisesti syntyä teoreettiset ja käytännölliset aloitteet vaihtoehtoisista ja edistykellisistä yhteiskunta- ja politiikkamuodoista. Tosin ne vasta aloittelevat sellaisten johdonmukaisten, vakuuttavien ja realististen yhteiskuntapoliittisten vaihtoehtojen kehittämistä, jotka mahdollistaisivat niiden muodostumisen hegemoniseksi voimaksi. Tämä edellyttää vielä runsaasti kokemusten vaihtoa, keskustelua ja väittelyä. Uudet yhteiskunnalliset liikkeet ovat fordismin ja sen kriisin tuote ja näin myös sen rakenteen leimaamia. Ne ovat vielä yksittäisiä, irrallisia ja protestiluontoisia, sosiaalisesti ja ideologisesti hajanaisia ja siten myös poliittis-ideologisesti äärimmäisen ambivalentteja (Hirsch & Roth 1980). Keynesiläis-fordististen yhteiskuntakäsitysten hajoamisen ilmauksina ne myös itse edistävät kriisiä — tosin ilman selviä päämääriä. Ei ole millään lailla ennalta määrättyä, mitä tästä taantumuksellisten ja edistykellisten, liberalististen ja sosialististen sekä konservatiivisten ja radikaalidemokraattisten näkemysten sekoituksesta lopulta poliittisesti syntyy. Juuri tämä moniaineksisuus ja ristiriitaisuus mahdollistaa uudet kokemukset, käytännöt ja ratkaisumallit sekä antaa niille niiden poliittisen voiman. Toisaalta juu-

ri se voi johtaa ne myös käynnissä olevan kapitalistisen uudelleenrakenteistumisen alitajuisiksi aisankannattajiksi.

USA:sta poiketen Euroopassa postfordistisen kapitalismin eteneminen törmää yhä vahvoihin »keynesiläisiin» politiikkamuotoihin ja arvostuksiin. Sosiaalidemokraattisia puolueita ja ammattiyhdistysliikettä ei vielä ole murskattu tai muokattu postfordistiseksi ja olemassa olevaa sosiaalivaltiota puolustetaan yhä melko sisukkaasti. Nämä institutionaaliset ja poliittis-kulttuuriset erityispiirteet ovat tähän saakka estäneet sen, että uuden »nousun» vaatimat yhteiskunnalliset edellytykset olisi kyetty toteuttamaan yhtä helposti ja raa'asti kuin USA:ssa. Postfordismin synnyn kuuluukin omaksua »alhaalta tulevan passiivisen vallankumouksen» (Buci-Glucksmann 1982) piirteitä. Vihreä vaihtoehto voi osoittautua juuri tässä suhteessa hyödylliseksi tai jopa välttämättömäksi välineeksi kapitalismin uudelleenstrukturoitumisen poliittis-ideologisessa toteuttamisessa. Vaatimattomuuden ja askeesin lapsenuskoinen propagointi sopii hyvin sellaiseen kapitalistiseen uusnousuun, joka tukeutuu yleisen elintason räikeään laskemiseen. Samoin eräät käsitykset »itseavusta» ja »pienistä verkostoista» ovat sopusoinnussa yhteiskunnallisten marginalisointi- ja jakautumistendenssien kanssa. »Uusi äidillisuus» puolestaan sopii varsin hyvin yhteen yksityisyyteen vetäytymisen kanssa. Vaihtoehtoisten yritysten piiristä nousee esiin uusia pienyrittäjäpersoonallisuuksia. Pinnallinen luontokäsitys voi helposti johtaa sosiaalidarvinismiin ja yhteiskunnallisen epätasa-arvon hyväksymiseen samoin kuin pinnallinen byrokratian vastaisuus voi edesauttaa sosiaalivaltion purkamista. Konservatiivisten, »kääntein» puolesta puhuvien poliitikkojen yhä useammin havaittava sympatia »vaihtoehtoisia» näkemyksiä kohtaan ei ole satunnaista. Juuri siksi vihreiden ja muiden vaihtoehtoa ajavien ajankohtaisella keskustelulla »sosiaalivaltion remontoinnista» on tulevaisuuden kannalta niin ratkaiseva poliittinen merkitys.

Vihreiden olemassaolo ja vaalimenestys saattaa heikentää jo muutenkin kriisien uhkaamia yhteiskunnallisia liikkeitä ja vaihtoehtokulttuureita, niiden yhteiskunnallis-poliittista luovuutta sekä protesti- ja vastarintapotentialiaa ja edesauttaa niiden institutionaalista kaappaamista (Hirsch 1985a). Sekään mahdollisuus ei ole sul-

jettu pois, että protestiliikkeen radikaalia parlamentarisoitumista seuraa vihreiden puolueen vajoaminen järjestelmän sisäiseksi ohjau- ja modernisointireserviksi varhaisen FDP:n tapaan.

Joka tapauksessa tuleva poliittinen kehitys riippuu siitä, kyetäänkö vaihtoehtoisten kulttuurien ja liikkeiden poliittinen autonomia ja voima suojaamaan *kaikilta* puoluekoneistoilta, ts. ettei puoluemuotoisesta »potkujalasta» odottamatta muodostu voimatonta »tukijalkaa». Parlamentaarisis-puoluetaktiset laskelmat ja koalitiostراتيجiat ovat sitä harhaanjohtavampia ja vaarallisempia, mitä enemmän ne lamauttavat aloitteita käytännölliseen yhteiskunnan muuttamiseen ja itsenäiseen etujen ajamiseen. Yhteiskunnassa, jolla on taipumus hajaantua ja »epäyhteiskunnallistua» voidaan aikaisempaa vähemmän tuudittautua ehyen edistyksellisen poliittisen »leirin» automaattiseen muodostumiseen. Toimivan emansipatorisen yhteiskunnallisen voiman rakentamisen tie on pitkä ja edellyttää vielä monia väittely- ja oppimisprosesseja. Niiden yläpuolelle asettuvat poliittiset organisaatiokokeilut pikemmin estävät kuin edistävät tätä kehitysprosessia. Ei tarvita kaikenkattavia organisaatioita ja puolueita, ei myöskään muodollisia »liittoutumia» ja huipputapaamisia. Tarvitaan pikemminkin avoimuutta, oman vaihtoehtoisen lähipiirin ylittävää katsetta yhteiskuntaan, välittömästi yhteiskuntaa muuttavaa käytäntöä, mallien ja aloitteiden kehittämistä, jatkuvaa keskustelua »liikkeissä» ilmenevistä voimakkaistakin intressieroista ja tietysti kykyä kattavaan analyysiin ja (itse-)kriittikkiin. Keskittyneet ja valtiöväliitteiset instituutiomuodot eivät saadun kokemuksen mukaan tällaista kehitystä juuri edistä.

Tästä näkökulmasta vihreiden puoluekokeilu on osoittautunut äärimmäisen ristiriitaiseksi. Sen perustaminen oli väistämätöntä. Syynä tähän olivat »fordistisesti» muovautunut poliittinen järjestelmän tila ja vakiintuneiden poliittisten koneistojen kyvyttömyys vastata elinvoimaisiin intresseihin ja poliittisiin liikkeisiin. Sen saavuttama menestys oli näin ollen ennaltaohjelmoitu. Sen vaikutus on epäilemättä ollut myönteinen: poliittinen järjestelmä on jälleen avautunut, vakiintuneiden puolueiden kartelli on horjunut, poliittisia syrjijämekanismia sekä liikkeiden kriminalisointia on kyetty vastustamaan. Se on myös lisännyt paineita aiempaa yhtenäisempien ja laaja-

alaisempien poliittis-yhteiskunnallisten näkemysten kehittämiseen.

Poliittisesti ratkaiseva kysymys kuuluukin tällä hetkellä: johtaako vihreän puolueen mukanaan tuoma yksittäistä, irrallista ja protestimuotoisuutta täydentävä ja laajentava kokonaisyhteiskunnallisesti suuntautunut »vastuullinen» politiikka lopulta liikkeiden heikentymiseen ja parlamentaariseen integraatioon. Tätä ei tosin ratkaista puolueen sisällä, vaan se riippuu siitä, onnistuuko vaihtoehtoinen kulttuuri säilyttämään voimansa, radikaalisuutensa ja riippumattomuutensa. Vihreiden tuleva poliittinen voima on siinä, että tältä yhteiskunnalliselta perustalta voidaan saada aikaan muutoksia vakiintuneiden poliittisten instituutioiden sisällä, ennen muuta SPD:ssä ja ammattiyhdistysliikkeessä. Kokemus on osoittanut, että vahvasti byrokraattiset ja valtiollistuneet puoluekoneistot ovat tuskin mitenkään muuten poliittisesti muutettavissa kuin uhkaamalla niiden vaalimenestystä. Samalla vastainen poliittinen kehitys riippuu yhä oleellisesti siitä, kuinka SPD ja ammattiyhdistysliike kykenevät suojautumaan sopeutumisesta ehdoitta pääoman uudelleenrakentumisprosessiin ja näin muodostumasta uuden, segmentoidun ja tiukasti eristävän autoritaarisen korporatistisen pysyviksi osiksi. Elleivät perinteiset reformistiset organisaatiot vastaavasti muutu, on tuskin odotettavissa, että muodostuu sellainen hegemoninen voima, joka voisi olla vaihtoehto kapitalististen riisutosuhteiden bruttaaleimpien muotojen maailmanlaajuiselle toteutumiseksi. Tällaisen voiman syntymisen tie ei kuitenkaan kulje institutionaalisesti organisoitujen liittojen ja »blokkien» järjestämisen kautta. Tie kulkee siellä, missä yhteiskunnalliset liikkeet voivat vielä kehittyä, missä poliittinen järjestelmä säilytetään avoimena ja missä yhteiskunnalliset kokeilut, kokemukset ja oppimisprosessit ovat mahdollisia.

Kuvitelmat joskus saavutettavasta vihreästä enemmistöstä (kaikkine siihen kietoutuvine valtiollisuusioineen) ovat yhtä harhaanjohtavia ja vaarallisia kuin mahdollisuus, että vihreästä puolueesta muodostuu ideologiaansa käpertynyt parlamentaarinen ryhmäkunta tai että se vajoaa perinteisen sosiaalidemokratian vaalitaktiseksi nuoremaksi kumppaniksi. Vihreä puolue on poliittisesti mielekäs ja hyödyllinen niin kauan kuin se vähemmistöasemansa avulla säilyy piikkiä va-

kiintuneiden puoluekoneistojen lihassa. Juuri vähemmistöasema sallii niin avoimet poliittiset suhteet, että käytännölliset yhteiskunnalliset muutokset, vaihtoehtoiset elämäntapakokeilut sekä uusien kulttuuristen ulottuvuuksien ja yhteiskunnallisten arvokäsitysten kehittyminen pysyvät mahdollisina. Kyse on vaikeasta tehtävästä ylläpitää vireää vuorovaikutusta toisaalta kulttuuristen kokeilujen, ruohonjuuriliikkeiden ja moninaisten protestien sekä toisaalta kokonaisuhteiskunnallisen politiikan välillä. Kyse on sen vanhan teorian käytännön soveltamisesta, jonka mukaan mikään perustavanlaatuisen yhteiskunnallinen muutos ei koskaan ole toteutettavissa valtion ja siihen kiinnittyneiden organisaatioiden avulla.

LÄHTEET

- Aglietta, Michael, 1976: *Régulation et crises du capitalisme. L'expérience des États-Unis*. Paris.
- Aglietta, Michael, 1978: Phases of US Capitalist Expansion. *New Left Review* 110, 17—28.
- Aglietta, Michael, 1982: World Capitalism in the Eighties. *New Left Review* 136, 5—41.
- Altwater, Elmar, 1982: Der Kapitalismus vor einem Aufschwung? Über Theorien der »langen Wellen« und der »Stadien«. Teoksessa *Wirtschaft und Gesellschaft. Festschrift für Theodor Prager u. Philip Rieger*. Wien, 195—223.
- Attali, Jacques, 1978: *La Nouvelle Economie Française*. Paris.
- Attali, Jacques, 1981: *Die kannibalische Ordnung. Von der Magie zur Computermedizin*. Frankfurt/M., New York.
- Attali, Jacques, 1981: *Les trois mondes. Pour une théorie de L'après-crise*. Paris.
- Brandt, Gerhard, 1981: Die Zukunft der Arbeit in der »nachindustriellen« Gesellschaft. *IHS-Journal* 5, 109—123.
- Buci-Glucksmann, Christine, und Göran Therborn, 1982: *Der sozialdemokratische Staat. Die »Keynesianisierung« der Gesellschaft*. Hamburg.
- Buci-Glucksmann, Christine, 1982: Formen der Politik und Konzeptionen der Macht. Teoksessa *Neue soziale Bewegungen und Marxismus*. Argument-Sonderband AS 78. Berlin/W.
- Coriat, Benjamin, 1984: Differenzierung und Segmentierung des Gesamtarbeiters in der Serien-Industrie — Der Fordismus, der Massenarbeiter und die »Aufwertung der manuellen Arbeit«. Teoksessa Klaus Düll (Hrsg.), *Industriearbeit in Frankreich. Krisen und Entwicklungstendenzen*. Frankfurt/M., New York, 39—70.
- Davis, Mike, 1978: »Fordism« in Crisis: a review of Michel Aglietta's *Régulation et crises: L'expérience des États-Unis*. *Review* 2, 207—269.
- Dubieli, Helmut, 1983: Neue alte Politik. Falsche Antworten auf richtige Fragen — der neokonservative salto mortale. *Freibeuter* 18, 45—63.
- Edwards, Richard, 1981: *Herrschaft im modernen Produktionsprozeß*. Frankfurt/M., New York.
- Esser, Josef, und Joachim Hirsch, 1984: Der CDU-Staat: Ein politisches Regulierungsmodell für den »nachfordistischen« Kapitalismus. *Prokla* 56, 51ff.
- Esser, Josef, und Joachim Hirsch, 1985: Die 35-Stunden-Woche oder die programmierte Niederlage. *Komitee für Grundrechte und Demokratie (Hrsg.), Jahrbuch 1984*. Sensbachtal, 36ff.
- Esser, Josef, Wolfgang Fach und Georg Simonis, 1980: Grenzprobleme des »Modelles Deutschland« *Prokla* 40, 40—63.
- Ewen, Stuart, 1976: *Captains of Consciousness. Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture*. New York.
- Fox, Richard W., und T.J. Jackson Lears (Ed.): 1983: *The Culture of Consumption. Critical Essays in American History 1880—1980*. New York.
- Gartner, Alan, und Frank Riesman, 1978: *Der aktive Konsument in der Dienstleistungsgesellschaft. Zur politischen Ökonomie des tertiären Sektors*. Frankfurt/M.
- Gershuny, Jonathan, 1981: *Die Ökonomie der nachindustriellen Gesellschaft*. Frankfurt/M., New York.
- Gorz, André, 1983: *Wege ins Paradies*, Berlin/W.
- Gorz, André, 1984: Dualisierung der Arbeit am Beispiel der USA. *links* 174, 18—19.
- Hall, Stuart, 1982: Popular-demokratischer und autoritärer Populismus. Teoksessa *Neue soziale Bewegungen und Marxismus*, Argument-Sonderband AS 78. Berlin/W., 104—124.
- Hirsch, Joachim, 1980: *Der Sicherheitsstaat. Das »Modell Deutschland«, seine Krisen und die »neuen sozialen Bewegungen«*. Frankfurt/M.
- Hirsch, Joachim, 1985a: Von der Faszination des Staats oder was bleibt uns außer grünen Amtsinhabern. *links*, März, 8f.
- Hirsch, Joachim, 1985b: Fordismus und Postfordismus. Die gegenwärtige gesellschaftliche Krise und ihre Folgen. *Politische Vierteljahresschrift* 2.
- Hirsch, Joachim, und Roland Roth, 1980: »Modell Deutschland« und neue soziale Bewegungen. *Prokla* 40.
- Jessop, Bob, 1983: State Forms, Social Bases and Hegemonic Projects. *Kapitalistate* 10/11.
- Kern, Horst, und Michael Schumann, 1984: Neue Produktionskonzepte haben Chancen. Bestandsaufnahme und Trendbestimmung der Rationalisierung in den industriellen Kernbereichen. *Soziale Welt* 1/2, 146—158.
- Kommission »Zukunftsperspektiven gesellschaftlicher Entwicklungen«, 1983: Bericht, erstellt i.A. der Landesregierung von Baden-Württemberg.
- Lipietz, Alain, 1982: Towards Global Fordism? *New Left Review* 3/4, 33—47.
- Lipietz, Alain, 1985: Akkumulation, Krise und Auswege aus der Krise. Einige methodische Überlegungen zum Begriff der »Regulation«. *Prokla* 58, 109—137.
- Lutz, Burkhardt, 1984: *Der kurze Traum immerwährender Prosperität*. Frankfurt/M., New York.
- Mandel, Ernest, 1983: *Die langen Wellen des Kapitalismus*. Frankfurt/M.
- Neusüß, Christel, 1980: Der »freie Bürger« gegen den Sozial-

- staat. Sozialstaatskritik von rechts und von Seiten der Alternativbewegung. *Prokla* 39, 79—104.
- Palloix, Christian, 1977: *Procés de production et crise du capitalisme*. Grenoble.
- Poulantzas, Nicos, 1973: *Faschismus und Diktatur*. München.
- Poulantzas, Nicos, 1978: *Staatstheorie. Politischer Überbau, Ideologie, Sozialistische Demokratie*. Berlin/W.
- Rosanvallon, Pierre, 1982: Nach der Sozialdemokratie. Die Kosten der Solidarität oder Die Gesellschaft auf der Suche nach sich selbst. *Freibeuter* 11, 63—75.
- Valguez, José, 1982: Die Sparpolitik im Gesundheitswesen, ihre Entwicklung und Auswirkung. *Widersprüche* 4/5, 45—89.
- Werlhof, Claudia v., 1981: Das Proletariat ist tot — Es lebe die Hausfrau? Teoksessa *Die Zukunft des Sozialstaats*. Hrsg. v. Landesfachausschuß Soziales und Gesundheit der Grünen Baden-Württemberg. Stuttgart, 2. Aufl., 150—157.
- Westbrook, Robert, 1983: Politics as Consumption: Managing the Modern American Election. Teoksessa R.W. Fox, T.J.J. Lears (Ed.), *The Culture of Consumption*. New York, 143—173.
- Westphal-Georgi, Ursula, 1982: Der Sozialstaat wird umgebaut — Perspektiven für die Frauen. *Prokla* 49, 31—43.